

## Значення конструкції конфіскації в приватному праві

### I. Загальне розуміння конфіскації

Політико-правовий підхід допускає існування різних конструкцій конфіскації. Як наслідок в світовій практиці сформувалося дві різновиди конфіскації: проти особи (особиста конфіскація, *in personam*); проти речі (речова конфіскація, *in rem*).<sup>1</sup>

Традиційно зазначені різновиди конфіскації розмежовуються:

(1) процедурою вилучення майна: конфіскація *in personam* застосовується в кримінальному судочинстві (або в тому яке кваліфікується як кримінальне), а *in rem* – в цивільному судочинстві. Зокрема ЄСПЛ зазначив, що «обговорюваний порядок, незважаючи на термінологію, яка використовується у національному законодавстві, має мало спільного з виключно адміністративною конфіскацією, а, навпаки, стосується попередньої наявності кримінального обвинувачення державної посадової особи, і тому за своєю суттю є цивільною процедурою *in rem*, яка спрямована на повернення майна, набутого незаконним шляхом або походження якого неможливо пояснити і яке належить державним посадовим особам та їхньому близькому оточенню (GOGITIDZE AND OTHERS v. GEORGIA», № 36862/05. ЄСПЛ, від 12 серпня 2015 року)<sup>2</sup>;

(2) стандартами доказування, які застосовуються: для конфіскації *in personam* має застосовуватися кримінально-правовий стандарт «поза розумним сумнівом» (*beyond reasonable doubt*). Натомість в конфіскації *in rem* використовується стандарт «баланс ймовірностей» (*balance of probabilities*). Наприклад, ЄСПЛ зауважив, що тягар доведення законності походження майна, яке, як стверджувалось, було отримано незаконним шляхом, міг бути законним чином перекладений на відповідачів цих некримінальних проваджень щодо конфіскації, у тому числі цивільних проваджень *in rem*. У випадку, коли рішення про конфіскацію було видано в результаті цивільного провадження *in rem*, яке стосувалося доходів від серйозних злочинів, у таких процедурах суду не потрібні докази «поза сумнівом» щодо незаконності походження майна. Натомість доказ щодо балансу вірогідностей або високої ймовірності незаконного походження майна в поєднанні з неможливістю власником цього майна довести протилежне був достатній для перевірки критерію пропорційності відповідно до статті 1 Протоколу №1. Національні органи влади відповідно до Конвенції надалі отримали свободу дій у питанні застосування конфіскаційних заходів не лише стосовно осіб, безпосередньо обвинувачених у злочинах, а й членів їхніх сімей та інших близьких родичів,

<sup>1</sup>Див. напр.: Non-Conviction-Based Confiscation in Europe: Possibilities and Limitations on Rules Enabling Confiscation without a Criminal Conviction / Rui, J. P., & Sieber, U. (Eds.). – Berlin: Duncker & Humblot. 2015. – 306 p.

<sup>2</sup> HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-154398>

які могли володіти та неформально управляти незаконно набутиим майном від імені підозрюваних правопорушників, а також будь-кого, хто не мав необхідного статусу добросовісності (*bona fide*) (GOGITIDZE AND OTHERS v. GEORGIA», № 36862/05. ЄСПЛ, від 12 серпня 2015 року)<sup>3</sup>.

Українська модель конфіскації *in rem* отримала своє вираження в конструкції «необґрунтовані активи»<sup>4</sup>, що мають досить нетиповий правовий режим. Такий специфічний правовий режим, *по-перше*, проявляється в досить суттєвих особливостях правового регулювання. Правове регулювання конструкції необґрунтованих активів відбувається частково в: ЦК України (ч. 5 ст. 258, ч. 7 ст. 261, ч. 2 ст. 328, п. 12 ч. 1 ст. 346, ч. 6 ст. 1032); ЦПК України (зокрема, абз. 2 ч. 2 ст. 81, ч. 4 ст. 89, глава 12), причому із специфічним відсиланням до КК України та Закону України «Про запобігання корупції»; Законі України «Про запобігання корупції» (зокрема, ч. 2 ст. 69).

При цьому, законодавець застосував досить «специфічну» законодавчу техніку, оскільки: матеріально-правове регулювання необґрунтованих активів в більшій мірі здійснюється на рівні процесуального закону, а не в ЦК України; сам інструментарій (активи, набуття активів, необґрунтовані активи, законні доходи) повністю неузгоджений із ЦК України, що містить тільки фрагментарне регулювання певних аспектів позовної давності, кваліфікацію рішення про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як спростування презумпції правомірності набуття права власності та підстави припинення права власності.

*По-друге*, суб'єктами до яких може бути пред'явлений позов про визнання активів необґрунтованими є публічні особи та «пов'язані» з ними особи (ч. 4 ст. 290 ЦПК України). Тобто, правовий режим необґрунтованих активів є свого роду додатковим обмеженням для публічних фізичних осіб. Натомість для звичайних суб'єктів така конструкція нехарактерна і невласлива.

*По-третьє*, законодавець не здійснює конструювання правового режиму необґрунтованих активів через використання конструкції недійсності.

Хоча в літературі вказується, що «презумпція правомірності правочину, так само як і правомірності правонабуття майна у власність, передбачає встановлення тягара доведення обставин незаконності, недійсності або нікчемності особою, яка заявляє відповідні вимоги в порядку позовного провадження»<sup>5</sup>.

*Апеляційна палата ВАКС зазначила, що «суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про те, що надані прокурором докази в сукупності свідчать про як про неотримання, так і про невикористання згаданим підприємством у господарській діяльності Об'єкта оренди, а правочин щодо нього має ознаки фіктивності та укладений з метою*

<sup>3</sup> HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-154398>

<sup>4</sup> Слід зауважити, що законодавець не кваліфікує визнання активів необґрунтованими як конфіскацію із посиланням на ст. 354 ЦК України.

<sup>5</sup> Корчагін М. П. Ментар ст. 290 - 292 // Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Василюк Н. В., Гуляк Б. І., Кота О.О. – Київ : ВД «Дакор», 2021. – С. 577.

*створення формальних підстав для перерахування коштів ОСОБА\_1 за оренду нерухомого майна, яке йому не належить»<sup>6</sup>.*

Дійсно, на перший погляд, процес кваліфікації активу як необґрунтованого безпосередньо «дотичний» до певного юридичного факту, з урахуванням, того що набуття активів відбувається на підставі тих чи інших юридичних фактів (правочинів, договорів і т. п.).

Визнання договору недійсним сконструйоване в ст. 16 ЦК України як *універсальний спосіб захисту цивільних прав та інтересів*. Тобто, від «виняткового» правового засобу, яким була реституція в римському приватному праві, визнання договору недійсним в українському правопорядку еволюціонувало і набуло характеристики універсального правового засобу. Разом з тим, навряд чи можливо безапеляційно стверджувати, що такий спосіб можливо застосовувати до захисту більшості особистих немайнових прав, особливо тих, які не можуть «зачіпатися» при укладенні договору. Крім того, досить часто визнання договору недійсним застосовується, особливо в сфері податкового права, для захисту публічних інтересів (наприклад, оспорування договору контролюючим органом, з метою донарахування податків чи зборів). Але, природно, що недійсність договору не розрахована для такої мети.

Тому очевидно, з урахуванням сутності та призначення конструкції недійсності правочину вона не розрахована на її використання при визнанні необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Оскільки в цьому разі достатньо спростувати презумпцію правомірності набуття права власності (ч. 2 ст. 328 ЦК України).

Аналіз норм ЦК України, зокрема ст. 328, п. 10, 12 ч. 1 ст. 346, 354 ЦК України, свідчить, що в статті 354 ЦК України здійснюється приватноправове регулювання конфіскації проти особи (*in personam*).

Конфіскація *in personam* відноситься до достатньо специфічних правових конструкцій, оскільки їй властива міжгалузева та цілком публічна спрямованість. Сутність конфіскації *in personam* як санкції за вчинене правопорушення обумовлює переважне регулювання її публічним законодавством, хоча її застосування не позбавлене приватно-правових наслідків.

Стаття 354 ЦК України, з огляду на її розміщення в ЦК України, за логікою повинна була б містити регулювання саме цивільно-правових аспектів конфіскації *in personam* (момент припинення права власності на майно, припинення інших цивільних прав і наслідки цього та ін.). Однак закріплені в ній положення тільки відтворюють конституційні норми та мають загальний характер. Це, у свою чергу, викликає необхідність у системному тлумаченні норм законодавства в контексті, перш за все, цивільно-правового регулювання конфіскації *in personam*.

На відміну від реквізиції, конфіскація *in personam* не відбувається з мотивів суспільної необхідності. Конфіскація *in personam* не просто

<sup>6</sup> Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 27.10.2021 в справі № 991/3401/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100837765>

позбавлення майна правопорушника, це ще й демонстрація суспільством того, що воно не дозволить правопорушнику користуватися «плодами» своїх правопорушень. Конфіскація має запобігати вчиненню злочинів з метою злочинного збагачення. Завдяки конфіскації майно (наприклад, зброя або наркотичні речовини) вилучається з цивільного обороту, що запобігає його незаконному обороту, забезпечує безпеку суспільства й збереження публічного порядку.

## II. Поняття, види конфіскації та суміжні правові конструкції

**Конфіскація in personam** (від лат. *confiscatio* – відібрання майна в казну) – це позбавлення права власності особи на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом, внаслідок чого майно безоплатно переходить у власність держави.

Законодавець завдяки використанню в ст. 354 ЦК України термінів «позбавлення», «правопорушення» підкреслює примусовий характер конфіскації та її беззаперечний вплив на припинення суб'єктивного права власності.

Аналіз законодавства дозволяє виокремити такі конструкції конфіскації як:

а) адміністративного стягнення за: вчинення адміністративного правопорушення (ст. 29 КУпАП); порушення митних правил (ст. 465 МК України);

б) покарання за вчинення злочину (ст. 59 КК України);

в) іншого заходу кримінально-правового характеру (ст. 96-1 КК України);

г) захід кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб (ст. 96-8 КК України);

г) наслідку несплати іноземною юридичною особою накладеного штрафу (ч. 5 ст. 30 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України»);

д) наслідку вчинення корупційного правопорушення (ч. 1 ст. 69 Закону України «Про запобігання корупції»).

Окремо потребує з'ясування співвідношення поняття «конфіскації» та такої суміжної правової конструкції як **«безоплатне вилучення»**.

Конструкція **«безоплатне вилучення»** вживається у двох протилежних, і навіть взаємовиключних значеннях, як словосполучення, яким:

а) *розкривається сутність конфіскації* (наприклад, ч. 1 ст. 59 КК України);

б) позначається відмінне від конфіскації вилучення певних об'єктів, набутих завдяки вчиненню правопорушення (наприклад, ч. 6 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», абз. 2 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України»).

Втім «конфіскація» та «безоплатне вилучення» є сутнісно різними правовими конструкціями. Такий висновок обумовлюється системним

тлумаченням нормативних положень, за допомогою яких регулюються випадки безоплатного вилучення майна в поєднанні зі ст. 328 ЦК України. У цивільному законодавстві діє презумпція законності набуття права власності, однак вона може бути спростована судом, приписом закону або при встановленні необґрунтованості активів.

Законодавець, як правило, при встановленні правового наслідку у вигляді безоплатного вилучення майна передбачає незаконність його набуття. Наприклад, «*незаконно* добуті (зібрані) об'єкти тваринного світу, виготовлена з них продукція» (ч. 5 ст. 63 Закону України «Про тваринний світ»); «*незаконно* добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція» (ч. 6 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); «безоплатне вилучення *незаконно* видобутих ресурсів» (абз. 2 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України»).

За перелічених випадків відсутня правомірна підстава для набуття майна у власність, оскільки вона спростована вказівкою того чи іншого закону. Особа, яка діяла з порушенням закону, не набуває права власності, і конфіскацію, як примусову підставу припинення права власності, застосувати не можна.

Крім «безоплатного вилучення», для ситуацій, за яких особи не набувають права власності на майно через незаконність власних дій, інколи законодавець використовує й інші формулювання чи звороти задля вказівки про вилучення такого майна. Наприклад, прибуток, одержаний від продажу фальсифікованих вин, вермутів, коньяків України і брендів, *вилучається до державного бюджету в судовому порядку* податковими органами за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства (ч. 5 ст. 15 Закону України «Про виноград та виноградне вино»).

### **III. Об'єкти конфіскації in personam та правовий режим конфіскованого майна**

Важливе значення має і *обсяг майна, що підлягає конфіскації*. Як у ч. 2 ст. 354 ЦК України, ст. 41 Конституції України, так і в інших законодавчих актах (зокрема, ст. 59 КК України, ст. 29 КУпАП) передбачається бланкетна норма про його встановлення на рівні закону. Тобто іншим нормативно-правовим актом обсяг конфіскації визначатися не може.

Емпіричний огляд законодавства дозволяє стверджувати, що певною мірою, як об'єкти, так і виключення закріплені для *конфіскації як виду покарання за вчинення злочину*. Це й не дивно, оскільки в більшості випадків конфіскація застосовується саме як наслідок вчинення злочину.

У ч. 1 ст. 49 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачено, що конфіскації підлягає майно, яке є *власністю засудженого*, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що

знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно, передане засудженим у довірче управління.

У статті 354 ЦК України для характеристики суб'єкта права власності, яке припиняється внаслідок конфіскації, вживається термін «особа». У свою чергу, під «особами», відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦК України, розуміються тільки фізичні та юридичні особи. Тому потрібно зробити висновок, що майно може бути конфіскованим тільки у фізичних та юридичних осіб.

Не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні (ч. 2 ст. 49 КВК України).

Відповідно до ч. 1 та 2 ст. 62 Закону України «Про виконавче провадження» виконання рішень про конфіскацію майна здійснюється органами державної виконавчої служби в порядку, встановленому цим Законом. Реалізація конфіскованого майна здійснюється в порядку, встановленому цим Законом. Тому визначення майна, що не підлягає конфіскації, відбувається згідно Переліку майна, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами (Додаток до Закону України «Про виконавче провадження»).

Окрім цього аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати про інші випадки виключення певного майна з об'єктів конфіскації. Такі винятки можуть детермінуватися як статусною характеристикою окремих суб'єктів, так і специфікою правового режиму того чи іншого об'єкта.

Зокрема, ***не може бути застосована конфіскація:***

- *до неповнолітніх* (ст. 24-1 КУпАП, ст. 98 КК України);
- *до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування: конфіскація вогнепальної зброї, інших знарядь полювання й бойових припасів* (ч. 2 ст. 29 КУпАП);
- *об'єкта фінансового лізингу у зв'язку з будь-якими діями або бездіяльністю лізингоодержувача, крім випадків, встановлених законом* (ч. 6 ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг»);
- *пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування* (ч. 10 ст. 80 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»);
- *пенсійних активів, якщо вони сформовані за рахунок коштів, отриманих на підставах, що не суперечать законодавству* (ч. 7 ст. 47 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»);
- *консульських приміщень, предметів їх обстановки, усього рухомого і нерухомого майна консульської установи, враховуючи засоби пересування* (ч. 1 ст. 11 Консульської конвенції між Україною та Італійською Республікою від 23.12.2003 р.).

Відсутність належного механізму конфіскованого майна обумовила навіть прийняття Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17.11.2006 р. «Про заходи щодо вдосконалення діяльності органів державної влади під час здійснення операцій з конфіскованим і безхазяйним майном». У

ньому Рада констатувала, що в Україні відсутня цілісна система нормативно-правового регулювання здійснення операцій з конфіскованим та безхазяйним майном, а стан обліку, зберігання та оцінки таких матеріальних цінностей потребує поліпшення. Втім, протягом часу, що сплинув, регулювання правового режиму конфіскованого майна зовсім не змінилося.

Наявність певних нормативних положень у законодавстві дозволяє стверджувати, що держава, напевне, створює для конфіскованого майна нетиповий правовий режим, порівняно із майном, яке перебуває у власності юридичних чи фізичних осіб. Він проявляється, зокрема, тому що:

- конфісковане майно, що переходить у державну власність за рішенням суду, є об'єктом управління державної власності (абз. 10 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності»);
- контролюючі органи організовують роботу з обліку, попередньої оцінки, зберігання майна, вилученого *та конфіскованого* за порушення митного і податкового законодавства (Підпункт 19-1.1.23 пункту 19-1.1 статті 19-1 ПК України);
- *конфісковані дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння* зараховуються до Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України (абз. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»);
- *конфісковані самородки дорогоцінних металів, дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння у виробі і брухті* надходять до Державного сховища дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України без відповідної переробки (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними»);
- з метою поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, митні органи зобов'язані безоплатно передавати закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям *дитячі речі, м'який інвентар, транспортні засоби тощо, затримані митними органами і конфісковані в установленому порядку*, а також ті, за якими не звернувся власник до закінчення терміну їх зберігання під митним контролем, у кількості, що не перевищує необхідних річних потреб відповідного закладу або сім'ї, за зверненням служби у справах дітей (ст. 24 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»);
- якщо *конфісковані культурні цінності* обернені відповідно до закону в доход держави, питання про безоплатну передачу цих культурних цінностей для постійного зберігання в державну частину музейного, бібліотечного та архівного фондів або релігійним організаціям вирішується

відповідно до законодавства (ч. 4 ст. 28 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»);

- до цільових екологічних фондів природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків та зоологічних парків фондів надходять частина штрафів та грошових стягнень за шкоду, заподіяну їм у результаті порушення законодавства про природно-заповідний фонд, у розмірі 70 відсотків загальної суми штрафів та грошових стягнень (ч. 1 та 2 ст. 48 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

#### IV. Умови правомірності конфіскації *in personam*

До умов правомірності конфіскації слід віднести, застосування конфіскації: до особи тільки як санкції за правопорушення; тільки на підставі рішення суду; до майна, що належить особі на праві власності.

По-перше, застосування конфіскації до особи тільки як санкції за правопорушення (кримінальне, адміністративне тощо). Конфіскація майна має бути пропорційна конфіскації вчиненому правопорушенню.

*Європейський суд з прав людини вказав, що «для того, щоб втручання було пропорційним, воно має відповідати серйозності скоєного правопорушення, а санкція - серйозності злочину, який вона має покарати, у цій справі - ухилення від сплати ввізного мита, яке виникло через стверджуване неналежне декларування місця проживання заявника (див. рішення у справах "Гирлян проти Росії" (Gyrlyan v. Russia), заява № 35943/15, пункт 28, від 09 жовтня 2018 року, та "Габріч проти Хорватії" (<...>), заява № 9702/04, пункт 39, від 05 лютого 2009 року).*

*Ніщо не свідчить про те, що заявник ввозив заборонені товари, коли-небудь обвинувачувався у скоєнні інших злочинів, пов'язаних з порушенням митних правил, або володів автомобілем незаконно. З огляду на останню підставу між цією справою та іншими справами, в яких стягнення у вигляді конфіскації стосувалося активів, які вважалися такими, що мали незаконне походження (див. рішення у справі "Раймондо проти Італії" (Raimondo v. Italy), від 22 лютого 1994 року, пункт 29, Серія А № 281-А, ухвали щодо прийнятності у справах "Аркурі та інші проти Італії" (Arcuri and Others v. Italy), заява № 52024/99, від 05 липня 2001 року, та "Рієла та інші проти Італії" (Riela and Others v. Italy), заява № 52439/99, від 04 вересня 2001 року) або використовувалися для незаконної діяльності, має бути проведена різниця (див. ухвалу щодо прийнятності у справі "Батлер проти Сполученого Королівства" (Butler v. the United Kingdom), заява № 41661/98, від 27 червня 2002 року).*

*Щодо судового провадження на національному рівні Суд зауважує, що рішення національних органів влади по суті ґрунтувалися*



на таких елементах: (i) під час перетину кордону заявник продовжував бути реєстрованим як житель міста Бердянська; (ii) він не був взятий на постійний або тимчасовий облік у консульстві України за кордоном; (iii) Т. неправильно застосував у справі заявника митні правила (див. пункти 16, 18 і 21). **Проте органи державної влади не розглянули детальних аргументів заявника, наведених в його апеляційній скарзі, щодо пропорційності втручання під час накладення стягнення у вигляді конфіскації (див. пункт 19).** Отже, Суд вважає, що межі проведеного національними судами розгляду справи були занадто вузькими, щоб відповідати вимозі встановлення "справедливого балансу", притаманній другому абзацу статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див. згадані рішення у справах "Садоха проти України" (Sadocha v. Ukraine), пункт 33, та "Гирлян проти Росії" (Gyrlyan v. Russia), пункт 30).

Насамкінець Суд зазначає, що формулювання статті 351 Митного кодексу України (чинного на момент подій), за якою заявника було визнано винним, надало національним судам певну свободу розсуду щодо накладання стягнень. Зокрема, вона передбачала, що заборонені дії є підставою для накладення штрафу, конфіскації товарів, у тому числі конфіскації транспортних засобів. Проте враховуючи, що на момент розгляду справи заявника строки для накладення інших стягнень, окрім конфіскації, закінчилися, відповідно до статей 322 і 328 Митного кодексу України національні суди могли накласти лише стягнення у вигляді конфіскації. На думку Суду, звуження вибору санкцій до стягнення у вигляді конфіскації без встановлення жодних строків руйнує саму суть необхідного справедливого балансу між вимогами загального інтересу та захистом права особи на власність (див., *mutatis mutandis*, згадане рішення у справі "Гирлян проти Росії" (Gyrlyan v. Russia), пункт 31, в якому національне законодавство не дозволило судам розглянути більш м'яку санкцію, аніж штраф, еквівалентний щонайменше незадекларованій сумі коштів, або конфіскація незадекларованої готівки). За цих обставин, беручи до уваги зазначені міркування у сукупності, Суд доходить висновку, що оскаржувана конфіскація була непропорційною скоєному правопорушенню, а тому поклала на заявника надмірний тягар. Отже, було порушено статтю 1 Першого протоколу до Конвенції» (MYAKOTIN v. UKRAINE, № 29389/09, § 55, 59 - 62, ЄСПЛ, від 17 грудня 2019 року).

По-друге, застосування конфіскації тільки на підставі рішення суду. Тобто єдиним органом, який вправі прийняти рішення про конфіскацію, є суд.

Очевидно, що рішення суду є необхідною умовою застосування конфіскації, оскільки тільки суд, як незалежний та неупереджений орган, здійснює свої повноваження з дотриманням процесуальної форми на засадах змагальності. Саме це дозволяє забезпечити можливість власника майна

висловити свою позицію стосовно доцільності та допустимості конфіскації, а також, що застосування конфіскації не порушуватиме прав і законних інтересів третіх осіб.

Парадоксально, але не зважаючи на конституційні та цивілістичні приписи, що конфіскація застосовується тільки на підставі рішення суду, окремими законами передбачені випадки *адміністративної (позасудової) конфіскації*. До таких варто віднести, зокрема: застосування головними державними санітарними лікарями (їх заступниками) *вилучення з реалізації (конфіскація)* небезпечних для здоров'я хімічних та радіоактивних речовин, біологічних матеріалів у порядку, що встановлюється законодавством (п. «є» ч. 1 ст. 42 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»).

У випадку застосування адміністративної конфіскації вона в будь-якому разі не відповідатиме нормам Конституції України та ЦК України, і власник майна матиме право вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконною конфіскацією.

По-третє, застосування конфіскації майна, що належить особі на праві власності. Розташування ст. 354 у гл. 25 ЦК України «Припинення права власності», позначення конфіскації як однієї з підстав припинення права власності (п. 10 ч. 1 ст. 346 ЦК України) та тлумачення положень самої норми дозволяють зробити висновок, що *майно може конфісковуватися тільки у власника*.

Вилучення при спеціальній конфіскації може стосуватися й майна, що належить добросовісним третім особам. При цьому слід враховувати, що на рівні міжнародних договорів України закріплено принцип, відповідно до якого конфіскація не повинна завдавати *шкоди правам добросовісних третіх осіб* (наприклад, ч. 5 ст. 8 Міжнародної конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 р., ч. 9 ст. 31 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р.).

Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача (абз. 3 ч. 4 ст. 96-2 КК України).

Крім того, в контексті розгляду зазначеної умови правомірності конфіскації виникає й суміжне риторичне питання про можливість «перебування» у власності особи права на частку та грошових коштів на рахунках і, як наслідок, їх припинення на підставі конфіскації. У ч. 1 ст. 49 КВК України закріплено, що конфіскації підлягає майно, яке є *власністю засудженого*, зокрема частка в статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, що знаходяться на рахунках і на вкладах.

Аналогічні висновки зумовлює й тлумачення ст. 354 ЦК України, в якій законодавець використовує термін «майно». При її тлумаченні потрібно враховувати положення ст. 190 ЦК України.

Тому допустимим є припинення конфіскацією як права власності на будь-яку річ чи сукупність речей, так й інших прав. Така ситуація викликана

тим, що в цивільному обороті на майнові права поширюється правовий режим речей.

## V. Правові наслідки конфіскації *in personam*

Застосування конфіскації зумовлює настання, зокрема, таких правових наслідків:

### *для власника:*

- припинення права власності (п. 10 ч. 1 ст. 346 ЦК України);
- платник податку може відновити право на включення частини суми процентів, фактично сплачених за новим іпотечним житловим кредитом, до податкової знижки без дотримання зазначених у ст. 175 статті строків ((п. 175.4 ст. 175 ПК України);

### *для інших осіб:*

- припинення інших (аніж право власності) цивільних прав. Про припинення *інших речових прав на тварин* внаслідок конфіскації вказується в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Хоча, окрім володіння, всі інші речові права стосуються нерухомості й не можуть встановлюватися щодо тварин. Однак подібного роду правило, звісно, може застосовуватися в інших випадках.

З огляду на те, що конфіскація є примусовою підставою припинення права власності на майно і відноситься до первісних способів набуття права власності державою (не залежить від прав попереднього власника), інші права (речові, зобов'язальні) стосовно майна, що конфісковане, повинні припинятися в результаті припинення права власності.

При припиненні інших прав постає питання про відшкодування втрат їх суб'єктам. Законодавством передбачається, що в разі вжиття державою заходів до примусового вилучення заставленого майна або майнових прав (націоналізація, реквізиція, **конфіскація**, накладення секвестру, а також інших заходів, аналогічних за своїми наслідками), держава відшкодовує *збитки, заподіяні заставодержателю внаслідок здійснення цих заходів* (ч. 2 ст. 57 Закону України «Про заставу»);

- визнання недійсним договору страхування, якщо його предметом є майно, яке підлягає конфіскації (п. 2. абз. 2 ч. 1 ст. 998 ЦК України);

### *для держави:*

- виникнення права власності в держави на конфісковане майно. Причому моментом виникнення є набрання законної сили рішенням суду;
- виконання рішення суду про конфіскацію майна, що здійснюється державним виконавцем (ст. 62 Закону України «Про виконавче провадження»).

У разі «відпадиння правової підстави» (скасування рішення суду) конфіскації може постати питання про повернення конфіскованого майна чи відшкодування шкоди.

У п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» передбачено відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконної конфіскації майна.

*Європейський суд з прав людини зазначив, що «28% магазину були майном заявниці. Кримінальна справа щодо неї за підозрою в отриманні нею права власності на це майно незаконним шляхом була закрита у зв'язку з відсутністю складу злочину (див. пункт 22 ). Крім того, у всіх трьох ініційованих заявницею провадженнях національні суди виходили з припущення, що вона була єдиним законним власником відповідного майна.*

*Отже, конфіскація зазначеної нерухомості та відмова держави повернути це майно заявниці чи відшкодувати їй його вартість після припинення застосування цього заходу становило втручання в її майнові права відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції.*

*Наразі слід встановити, чи було це втручання законним. Суд зауважує, що оскаржувана конфіскація ґрунтувалася на вироку Славутського суду від 17 липня 2003 року, яким 28% магазину, що вважалися майном, нажитим злочинним шляхом, були передані у власність держави відповідно до статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України (див. пункти 10 і 46). Проте правові підстави для конфіскації остаточно зникли після зняття арешту внаслідок скасування вироку та закриття кримінальної справи (див. пункти 14, 20 і 22). У зв'язку з цим Суд зазначає, що 22 жовтня 2013 року апеляційний суд постановив, що в результаті конфісковане майно мало бути повернуте або in natura, або, у разі неможливості, його вартість мала бути відшкодована відповідно до Закону України «Про відшкодування шкоди».*

*З цього випливає, що тривале позбавлення заявниці її майна та нездатність держави-учасниці відшкодувати його вартість було незаконним. Цих міркувань достатньо для встановлення Судом порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції» (SVIRGUNETS v. UKRAINE, № 38262/10, § 77 – 82, ЄСПЛ, від 30 квітня 2020 року).*